

Wiesława Woźniak

MYŚL SCJENTYSTYCZNA
W ŚWIATOPOGLĄDZIE ANTONIEGO CZECHOWA

Pytanie o miejsce scjentyzmu w formowaniu postawy Czechowa-artysty nie jest nowe. Dokonując rekonesansu badawczego możemy stwierdzić, że problem ten nie zanika w świadomości badaczy spuścizny pisarza. Obecny w analizach historyczno-porównawczych rzadziej bywa formułowany jawnie w dążeniu do konstruktywnej wypowiedzi. Powszechnie jednak konstatuje się fakt występowania w myśleniu Czechowa o literaturze elementów inspirowanych scjentyzmem. Nieookręśloną postać przybiera to zagadnienie, gdy mowa o odbiciu wątku scjentystycznego w praktyce literackiej autora "Sali Nr 6". Taki stan rzeczy nie wydaje się być sprawą przypadku, kwestią pomijania problemów złożonych czy traktowania ich marginalnie. Ma raczej, jak wolno przypuszczać, swe źródło w istocie swoiście syntezy realizmu Czechowa, w specyfice jego poetyki, łączącej wiele odniesień estetycznych, a w utworach najlepszych stanowiącej kunsztowny ich aliaż.

Osobowość twórczą i postawę intelektualną Antoniego Czechowa, tak odmienną od innych, większych czy mniejszych, współczesnych mu pisarzy, kształtowały różnorodne wątki myślowe epoki. Jego pisarstwo, nie układające się w zamknięte ramy jednego prądu czy kierunku, modelował zarówno dziewiętnastowieczny kontekst literacki jak i nowe inicjatywy artystyczne początku wieku XX. Koncepcja twórczości, jaką realizował autor "Damy z pieskiem", wynikała z określonych przekonań, w

których istotną rolę odegrało zaufanie do nauki, opartej na doświadczeniu i obserwacji jako podstawowym źródle rzetelnej wiedzy. Opinie, że poznanie naukowe jest jedyną drogą zdobycia wiarygodnej wiedzy o świecie wyrażał pisarz niejednokrotnie.

Zawsze żywiłem szacunek do nauk przyrodniczych i metod naukowych starałem się w miarę możliwości uzależniać fikcję od ścisłej wiedzy, jeśli to było niemożliwe - wołałem w ogóle nie pisać¹.

Ta postawa scjentyisty zrodziła się w najwcześniejszym okresie, podczas studiów medycznych, kiedy to ukształtowane zostały podstawowe elementy światopoglądu Czechowa. Wpływ nań miały bez wątpienia dokonania francuskiego fizjologa Claude'a Bernarda, autora "Wstępu do medycyny eksperymentalnej" oraz poszukiwania artystyczne Emila Zoli². W znacznym stopniu określiły one stosunek twórcy do świata, wyrażony w konsekwentnie przestrzeganej w praktyce literackiej roli obserwatora rzeczywistości³. Taine'owska konieczność "przypatrywania się ustawicznemu naturze", obowiązek obserwacji respektowany był nie tylko przez Czechowa-lekarza, ale przede wszystkim przez Czechowa-pisarza. Zdolności obserwacyjne, dar spostrzegawczy

¹ Wyznanie to znajdujemy w autobiografii, napisanej na prośbę znanego psychiatry profesora Grzegorza Rossolimo. A. P. C z e c h o w, *Późnoje sobranije sočinienij i pisem*, t. 18, Moskwa 1944-1951, s. 244.

² Uwagi na ten temat zob. m. in. A. R o s k i n, *Uwagi o realizmie Czechowa*, [w:] *Czechow w oczach krytyki światowej*, Warszawa 1971, s. 438-444; R. Ś l i w o w s k i, *Antoni Czechow*, Warszawa 1965, s. 67-72; t e n i e, *Antoni Czechow*, Warszawa 1986, s. 66-69; Z. B a r a Ń s k i, *Drogi rozwojowe prozy rosyjskiej w latach osiemnastych XIX wieku*, "Slavia Orientalis" 1963, nr 2, s. 214-216; T. K l i m o w i c z, *Wokół sprawy naturalizmu w realistycznej prozie rosyjskiej w latach 1870-1890*, [w:] t e g o ż, *Dmitrij Mamin-Sibiriak i problemy naturalizmu w literaturze rosyjskiej*, Wrocław 1979, s. 123-126; S. I. C z u p r i n i n, *Czechow i Boborykin. Niekrotkije problemy naturalistycznego dźwienija w ruskiej literaturze końca XIX wieku*, [w:] *Czechow i jego wiek*, Moskwa 1977, s. 138-157.

³ Postulat obserwacji jako głównego źródła poznania obiektywnego zgłaszany był w literaturze rosyjskiej już w latach czterdziestych XIX w. przez fizjologów, którzy dla swej koncepcji opisowości znajdowali oparcie w praktyce dyscyplin przyrodniczych, odwoływali się do autorytetu poznania naukowego, wolnego od uprzedzeń i ograniczeń wytyczonych a priori. Zob. W. Ś k r u n d a, *Podłoże preferencji tematycznych w ro-*

nie stanowiły dlań sprawy talentu. Postulował kształtowanie tej tak istotnej dla artysty umiejętności:

Pisarz powinien wypracować w sobie postawę przenikliwego, nieustannego obserwatora [...] I to tak, by wszczęło to w przyzwyczajenie, stało się jakby drugą naturą⁴ [List do Szczegłowa, 1888 r.]

Teoretycznoliteracka świadomość Czechowa nie poddaje się łatwej rekonstrukcji. Artysta unikał definicji programowych, swych poglądów estetycznych nie formułował z perspektywy prze-myślanego i uporządkowanego systemu⁵. Jego biografowie twierdzą, że dysput literackich nie lubił, nie szafował ocenami, przeciwnie, starał się unikać wypowiedzi dotyczących twórczości⁶. Jednakże lektura jego korespondencji, zawierającej szereg uwag na temat celu i sensu działalności artystycznej, rodzaju wykorzystanych środków, wreszcie też roli i obowiązku twórcy, pozwala odnotować stałość pewnych elementów w postawie autora "Studenta".

Dorobek literacki pisarza ujawnia konsekwencję w stosowaniu określonych kryteriów, wśród których scjentystyczny obiektywizm staje się zasadą przestrzeganą przez Czechowa od początku drogi twórczej. Wyłączył on pośrednio ze znanych prozaikowi doświadczeń francuskiej szkoły naturalistycznej, odwołującej się w swych zapożyczeniach do metod nauk przyrodniczych, gwarantujących, jak uważał E. Zola i jego zwolennicy, prawdziwość obrazu literackiego. W praktyce twórczej oznaczało to sięganie po wypowiedź nie komentującą zdarzeń, nie sugerującą też, narrację maksymalnie odpersonalizowaną i zobiektywizowaną.

Rozrzucone po wielu listach, wielokrotnie cytowane przez

syjskim eskiem filozoficznym lat osiemnastych XIX wieku, "Slavia Orientalis" 1985, nr 1-2, s. 61-70.

⁴ Czechow, *op. cit.*, t. 2.

⁵ Swoiste credo estetyczne wyłożył Czechow w jednym z listów do brata Aleksandra, w którym zalecał mu przestrzeganie pewnych rygorów przy pracy nad opowiadaniem "Miasto przyszłości". Postulował "prawdę odtworzenia", wyrażoną przez wierność w opisach postaci i przedmiotów". Zob. komentarz Śliwowskiego, *op. cit.*, s. 108-109.

⁶ Śliwowski, *op. cit.*, s. 57, 74.

badaczy, wypowiedzi Czechowa pozwalają przypuszczać, że pisarz był zaznajomiony z techniką naturalizmu oraz jej zapleczem filozoficznym. Można tu przypomnieć m. in. uwagi na temat powieści Edmunda i Juliusza Goncourtów "Herminia Lacer-teux", gdzie Czechow zaznacza, iż "wyczucie artysty równa się niejednokrotnie intuicji uczonego", oraz jego porównanie pisarza do chemika w liście do M. Kisielowej⁷. Wyrosły z filozofii pozytywistycznej Taine'a i Comte'a, asymilujący rezultaty nauk socjologicznych i biologicznych, szczególnie eksperymentalny rygorizm C. Bernarda, nadający literaturze prawo i obowiązek walki o poznanie naukowe rzeczywistości i człowieka, mógł naturalizm odpowiadać wyobrażeniom Czechowa o świadomym działaniu twórcy, który swe informacje o świecie opiera na nauce. Mógł też interesować pisarza z racji propagowania nasza niezależności sztuki, problem ten był bowiem dla Czechowa, odrzucającego w zasadzie wszystkie orientacje ideowe, bardzo istotny. Naturalizm nie oddawał sztuki w służbę żadnej doktryny społecznej, a przez bezwzględną prawdę, której żądał, rozumiał pierwszeństwo wierności swemu talentowi ponad wszelkimi innymi zadaniami artysty⁸.

"Moja sprawa to być utalentowanym - to znaczy umieć rozróżniać ważne od nieistotnego" - pisał Czechow w liście do Suworina, broniąc swych pozycji bezstronnego obserwatora⁹. W teorii Zoli, przypomnijmy, talentowi i indywidualności pisarza przypadała rola doboru odpowiednich eksperymentów oraz uzupełnienia wyobraźnią twórcy elementów, które nie zostały jeszcze przez naukę ujawnione, jednakże subiektywizm geniusza był ograniczony prawami naukowymi.

Określenie związków realizmu Czechowa z poetyką naturalizmu, wskazanie rodzaju doświadczeń warsztatowych kierunku, z których pisarz korzystał, jest zagadnieniem złożonym, wymaga-

⁷ Całość cytatów oraz komentarze zob. Ś l i w o w s k i, *op. cit.*, s. 70-71.

⁸ K. W y k a, *Modernizm Polaki*, t. 1, Kraków 1977, s. 197.

⁹ Z listu do Suworina. Cyt. za R o s k i n, *op. cit.*, s. 442. Na temat wolności artysty wypowiadał się Czechow w liście do Pleszczejewa A. z 4 października 1888 r. "Chciałbym być wolnym pisarzem - i tyle..." A. C z e c h o w, *Dzieła*, t. XI, Warszawa 1956-1962, s. 295-296.

jącym szczegółowej penetracji badawczej, taka bowiem pozwoli na szerszą refleksję. Sygnalizujemy tu jedynie problem, który czeka na opracowanie¹⁰. Inspiracje, w których miejsce Żołowskiej wydaje się być znaczące, pozwoliły pisarzowi na wypracowanie podstaw własnej, w pełni nowatorskiej świadomości literackiej. Praktyka twórcza autora "Sali Nr 6" wskazuje, iż założenia naukowego traktowania zjawisk znalazły swój wyraz w metodzie artystycznej pisarza i znaczenia scjentyzmu dla ukształtowania jego poetyki nie można chyba przecenić. Sam Czechow był świadomy, że żywione przezeń określone poglądy aksjologiczne na temat wartości nauki i metody naukowej istotnie uformowały jego postawę pisarza:

Nie mam wątpliwości, że nauki przyrodnicze miały poważny wpływ na moją działalność literacką, znacznie rozwinęły zasób moich obserwacji, wzbogaciły moją wiedzę o wiadomości, których rzeczywistą wartość dla mnie jako pisarza może zrozumieć jedynie ten, kto sam jest lekarzem; posiadały też pewne znaczenie ukierunkowujące, mój kontakt z medycyną pozwolił mi uniknąć wielu błędów¹¹.

Czechow znał prace K. Darwina, A. Comte'a, H. Spencera, bywał na posiedzeniach Stowarzyszenia fizyczno-medycznego, działającego przy Uniwersytecie Moskiewskim, był członkiem Stowarzyszenia miłośników nauk przyrodniczych. Związek z nauką, potwierdzony przez całe życie praktyczną działalnością lekarza, widoczny był również w jego kontaktach towarzyskich¹². Wśród znajomych pisarza spotykamy, oprócz wielu znanych medyków (m. in. neuropatologa Grzegorza Rossolimo, pro-

¹⁰ Pewne wątki związane z tym zagadnieniem zawiera artykuł Cz u p r i n i n a, *Op. cit.*, s. 138-157. Autor zauważa, że określenie wpływu doświadczeń eksperymentalnych naturalizmu na Czechowa jest trudno i nie podejmuje jego interpretacji (s. 155).

¹¹ Cz a c h o w, *Op. cit.*, t. V, s. 439 (tłumaczenie W. W.) Zagadnienie to szerzej opawia w swej ostatniej pracy Aleksander Czudakow. Badacz przypomina m. in. o wpływie na młodego Czechowa takich osobowości medycznych, jak G. Zacharjin i F. Erisman. Zob. A. Cz u d a k o w, *Mr Czechow. Wozniknowienie i utwierdzenie*, Moskwa 1986, s. 356-360.

¹² O związkach Czechowa z medycyną pisano wielokrotnie. Zob. m. in. I. M. G i e j z i e r, *Czechow i medycyna*, Moskwa 1954 oraz Z. M e w e, *Medycyna w twórczości i życiu Czechowa*, Kijew 1961.

fesora anatomii patologicznej Aleksandra Fochta, ftyzjatrów - Aleksandra Aleksina, Izaaka Altszullera) nazwiska różnych uczonych. bakteriologa Włodzimierza Waltera, zoologa Aleksego Korotniewa, historyka i socjologa, profesora prawa państwowego Maksyma Kowalewskiego.

Medycynie mecenasował Czechow jak tylko mógł. W latach 1895-1898 aktywnie uczestniczył w pracach pisma medycznego "Chirurgia", redagowanego przez wybitnego chirurga, profesora Mikołaja Sklifosowskiego¹³, w 1899 r. zainicjował utworzenie w Jałcie sanatorium ("Jauzlar") dla biednych chorych na gruźlicę¹⁴.

Jeszcze podczas studiów rozpoczął pracę nad rozprawą o lecznictwie w Rosji, nigdy jej nie ukończył, ale nagromadzone wówczas materiały (m. in. z historii nauki, historii folkloru) świadczą o wszechstronnych zainteresowaniach młodego Czechowa¹⁵. Potwierdziła je odbyta w 1890 r. wyprawa na wyspę Sachalin, miejsce zesłania i katorgii. Efekty tej podróży odzwierciedlone zostały w książce "Wyspa Sachalin" polski tytuł - "Sachalin", której zawartość odsłania wysoki stopień świadomości naukowej autora, "lekarza-humanisty i reportera - pisarza wielkiego formatu"¹⁶.

Ścisła i konkretna wiedza o życiu znalazła swój wyraz zarówno w podejmowanych przez pisarza tematach, jak i sposobie kształtowania przedstawionej rzeczywistości. Doświadczenia i obserwacje wyniesione z działalności lekarskiej wykorzystywał Czechow w wielu opowiadaniach m. in. "Chirurgia", "Zwłoki", "Zbieg", "Egzamin", "Podczas sekcji zwłok", "Tyfus", by na wcześniejszych tytułach poprzestać. Z naukową perspektywą siałą się także przenikliwa spostrzegawczość psychologiczno-obyczajowa, jaką odznaczają się jego utwory.

¹³ Zob. B. I. J e s i n, *Czechow-żurnaliet*, Izdat. Moskowskiego uniwersytetu 1977, s. 33.

¹⁴ Informują o tym redaktorzy książki: A. P. Czechow w wspomnieniach współczesników, Moskwa 1986, s. 699.

¹⁵ Zob. Ś l i w o w s k i, *op. cit.*, s. 97-98, 263.

¹⁶ Wyczerpujące wiadomości o podróży Czechowa na Sachalin oraz jej rezultatach naukowych i literackich zawiera artykuł R. Ś l i w o w s k i e g o, *Antoni Czechow na Sachalinie*, "Przegląd Humanistyczny" 1986, nr 5/6, s. 15-36.

Poszukując własnych sposobów wypowiedzi i środków wyrazu autor "Kameleona" doprowadził do perfekcji nie tylko umiejętność obserwacji, ale i opisu. Idea wiernego opisu przybiera u Czechowa swoistą postać. Prozaikowi nie odpowiadała poetyka opisu uszczegółowionego, głównie zaś opisów przyrody. Sięga po opis sytuujący go w wyraźnej opozycji do tradycji Turgieniewowskiej - opis uproszczony, którego bogactwo ukryte zostaje w znaczącym detalu: -

Moim zdaniem - pisał do brata Aleksandra - opisy przyrody powinny być bardzo zwarte i stosowane a propos. [...] W opisach przyrody trzeba chwycić się drobnych szczegółów, gromadząc je w ten sposób, żeby po przeczytaniu, kiedy się zamknie oczy, powstawał wyraźny obraz. Pokażesz na przykład księżycową noc, jeżeli napiszesz, że na grobli przy młynie nierzym jaskrawa gwiazda migotał odłamek stłuczonej butelki i potoczył się jak kula czarny cień wilka czy psa¹⁷.

Zuocydowanie wyznaje Czechow zasadę selekcji szczegółów również w odniesieniu do prezentacji bohaterów¹⁸. Indywidualizowanie postaci odbywa się u niego zawsze poprzez datale charakterystyczne, bardziej funkcjonalne niż opisy uszczegółowione.

Ślady dziedzictwa naukowego odnaleźć można również w konstruowaniu psychiki postaci literackiej¹⁹.

W sferze psychiki też przede wszystkim konkretne szczegóły. [...] Należy raczej unikać bezpośrednich opisów psychicznego stanu bohaterów, trzeba się starać, żeby to wynikało z ich postępowania [z listu do brata Aleksandra]²⁰.

¹⁷ C z e c h o w, *Dzieła*, t. XI, s. 240-241.

¹⁸ Idea selekcji była jednym z kanonów poetyki realistycznej. Problem selekcji omówił S. E i l e, *Światopogląd powieści*, Wrocław 1973, s. 170-188.

¹⁹ Funkcję szczegółu w kreowaniu świata wewnętrznego bohaterów Czechowa analizuje w jednym z rozdziałów swej ostatniej książki A. Czudakow (rozdz. "Wnuczek miś"); C z u d a k o w, *op. cit.*, s. 243-290.

²⁰ C z e c h o w, *Dzieła*, t. XI, s. 241.

Wyraźna dbałość o uporządkowanie przesłanek psychologicznych prezentowanego obrazu wskazuje, że życie wewnętrzne bohaterów było dla pisarza bardzo ważne, a posiadana wiedza, także z zakresu ówczesnej psychologii (asocjacionistycznej i fizjologicznej), pozwalała na maksymalną obiektywność przedstawienia.

Talent Czechowa składał się z dyspozycji właściwych ludziom sztuki oraz cech, którymi obdarzone bywają umysły ściśle. Przenikliwość i intuicja artysty połączone z wiedzą uczzonego stanowiły czynniki organizujące jego poetykę. Intencjonalnie obiektywna i zrównoważona metoda traktowania tworzywa literackiego, respektująca zasady poznawalności świata drogą obserwacji, zespolona w niej została z obrazem poetyckim, nasyonym subtelnym liryzmem i symboliką, tworząc swoisty rodzaj symbiozy.

Zaprezentowane uwagi nie upoważniają do ostatecznych konkluzji na temat roli scjentyzmu w kształtowaniu osobowości twórcy i jego poetyki. Odsłaniają, jak wolno przypuszczać, te elementy światopoglądu i myślenia Czechowa o literaturze, które legły u podstaw najważniejszych decyzji artystycznych autora "Sali Nr 6".

Instytut Filologii Rosyjskiej
i Słowiańskiej
UMCS w Lublinie

Веслава Возняк

СЦИЕНТИЗМ В МИРОВОЗЗРЕНИИ АНТОНА ЧЕХОВА

В настоящей статье затрагивается вопрос о роли сциентизма в формировании чеховского мировоззрения. Связь с естественными науками ощущалась Чеховым особенно глубоко. В рассуждениях о значении для мировосприятия автором "Черного монаха" медицины основополагающими являются собственные заявления писателя. Анализируя высказывания Чехова, ссылаясь на источники, подтверждающие, что писатель изучал работы Ч. Дарвина, Г. Спенсера, О. Канта, К. Бернарда, автор статьи показывает как некоторые ес-

тестово-научные категории общего порядка (объективизм, наблюдение, случайность как элементы сопутствующие всякому научному познанию) участвовали в формировании чеховского мировоззрения и, следовательно, как определенный тип мировидения, принципы научного мышления повлияли на поэтику писателя. В этом аспекте говорится в статье о роли случайного, функции детали, о типе чеховской дескрипции.

Кроме того автор указывает вопросы более широкой и малоразработанной проблематики связей Чехова с французским натурализмом.